

NEKI PROBLEMI ANTONIMIJE**(Antonimija roda i broja
u srpskohrvatskom jeziku)**

GERHARD RESEL I SVETLANA RESEL

UDK 808.61/62—3

*Institut für Slavistik und Baltistik
der Universität Münster*

Izvorni naučni rad

Primljen: 12. decembra 1985.

Prihvaćen: 23. decembra 1985.

Rod i broj spadaju isto kao i padež u gramatičke kategorije koje doduše, s jedne strane, imaju svoje gramatičko značenje, ali se s druge — ne mogu iskazati leksičkim sredstvima. Sve tri se istovremeno realizuju jednim jednim gramatičkim morfemom; pri tome se ove različite kategorije, koje se, međutim, zajedno javljaju, mogu prikazati kontrastiranjem sa drugim fleksijskim oblicima. Kategorija roda ima sintaksičke i morfološke funkcije. U sintaksičkom pogledu kategorija roda deluje pri upotrebi oblika prideva i zamenice koji kongruiraju sa imenicom. Sem toga ispoljava se rod inherentan imenici ako ona regira određene oblike kod onih vrsta reči (pridevi, neke zamenice, participi, glagolski pridevi) koje imaju obeležje za rod.

U morfološkom pogledu mora se za imenicu reći da je gramatički rod vezan za odgovarajuće vrste deklinacije. Nasuprot tome, prevladavaju u nekim slučajevima, kao što je poznato, tzv. prirodni rod, tj. pol, nad gramatičkim rodom, i to na osnovi referencijalnog odnosa sa vanjezičkim polom živih bića. Na primer, nazivi za osobe muškog pola, kao »deda, sluga« ili »hvališa, platiša«, i hipokoristici muških naziva životinja, kao »meda« li »zeka«, bez obzira na žensku deklinaciju, gramatički su muškog roda. Iza ličnih zamenica neutralnih u odnosu na rod preteže prirodni rod. Tako se kaže već prema tome da li iskaz potiče od muškarca ili žene: »ja sam video/rekao/pio« odn. »ja sam videla/rekla/pila«.

Prirodni rod ima u tim slučajevima veću specifičnu težinu kada ista imenica služi za to da okarakterise određene osobine jedne osobe nego gramatički rod kao što pokazuje pojava takozvanih »epicene-konstrukcija«. U ruskom kao i u srpskohrvatskom, kod ženske vrste deklinacije dolazi do dihotomije muškog i ženskog roda: ruski: etot mal'čik — kruglyj sirota; eta devočka — kruglaja sirota; srpskohrvatski: prevejani varalica — prevejana varalica; strašan pijanica/izjelica/sveznalica — strašna pijanica/izjelica/sveznalica; u srpskohrvatskom mogući je

različiti rod, i to muški ili srednji, kod promene srednjeg roda. Uporedi na primer nomina *agentis* izvedene od glagola koji su uglavnom sinonimni: »veliki/veliko blebetalo« (od *blebetati*), »taj/to čeketalo (čeketati)/torokalo (torokati)/čavrljalo (čavrljati)« kao i »brbljalo jedno/jedan« (od *brbljati*). Zanimljivo je da od ovog poslednjeg glagola »brbljati« postoji i jedna druga nominalizacija muškog roda — »brbljivko«, i to bez obzira na to da i za muški i za ženski rod postoji imenica od iste osnove »brbljivac, brbljivica«. Zamenice ili pridevi kao atributi sa kongruencijom pokazuju ovde koji je rod u datom slučaju aktualan. Posmatrana sa paradigmatškog stanovišta, pojedina epicensa reč doživljava neutralizaciju roda, ili, drugačije rečeno, može da se smatra predstavnikom jednog »opšteg roda«.

Tri roda, muški, ženski i srednji, javljaju se u srpskohrvatskom kod sledećih vrsta reči: imenica, prideva, participa, zamenica, brojeva kao i u 3. licu jednine i množine perfekta glagola. Izbor roda je jedino kod imenice autonoman, kod ostalih vrsta reči i oblika, on zavisi od roda imenice, odn. sintagme na koju se one odnose. Ako se srpskohrvatske imenice posmatraju u celini, onda se njihov rod može — izuzimajući slučaj kada je inherentna semantika na osnovi dominantnog prirodnog pola jasna (npr. muž — žena) — sa sigurnošću odrediti samo na osnovu sintagmatskog konteksta, tj. dodavanjem imenici jedne reči (ili ako se njome supstituiše) koja poznaje diferencijaciju roda kao korelaciju kongruencije.

Kategorija »živo/meživo« (koja se zove i »subgenus«) djeluje u sh. samo u jednini imenica muškog roda. Formalno se manifestuje jedino upotrebom genitiva umesto akuzativa imenica muškog roda u jednini (»živo« : muž — muža / ak.-gen., prema »neživom« zrak — zrak/ak.-nom.). U kategoriju »živo« spadaju sve imenice koje označavaju živa bića, tj. ljude i životinje (iz toga sledi: »medved — medveda« / ak.-gen.), dok u kategoriju »neživo« spadaju sve imenice, koje obeležavaju neživo, tj. stvari i apstrakta.

Odlučujuća za svrstavanje jedne imenice u supkategoriju »živo/neživo« nije, međutim, uvek objektivna prirodna denotata nego svrstavanje koje vrši jezička zajednica, tj. konvencije koje u njoj prevladavaju uopšte ili, pak, razgraničavanje čine pojedini govornici u određenim slučajevima.

Na primer, već za male organizme kao »mikrob« ili »bakterija« nije jedinstveno obeležavanje roda pomoću sufiksa, a uz to se primećuju kolebanja u svrstavanju u jednu od dve kategorije subgenusa kod reči »mikrob« (ak.-mikrob/a/).

Pošto se mi u ovom radu ne bavimo primarno sistemom rodova kao takvom, nego implikacijama koje kategorija roda i problemi broja imaju za koncepciju antonimije, tu se postavljaju dva pitanja: s jedne strane oko koncepcije antonimije koju želimo da uzmemo za osnov daljih razmatranja, a s druge strane za dodirne tačke između sadržinskih i metodoloških aspekata koje postoje između naše temeljne koncepcije

antonimije i problema roda i broja na koje smo se ovde samo ukratko osvrnuli.¹

U dvama najnovijim delima o srpskohrvatskoj lingvističko-gramatičkoj terminologiji (*Enciklopedijski rječnik* i *Srpskohrvatski jezik*) pod odrednicom antonimija nalazimo sledeće obaveštenje:²

»Antonimi« — »reči koje se svojom značenjskom stranom nalaze na suprotnim polovima, koje se semantički ili kako drugačije suprotstavljaju: dobro — zlo; sit — gladan; gladan — žedan; prijatelj — neprijatelj; muž — žena; davati — uzimati; pevati — plakati.«

Ova, doduše tačna, ali ipak veoma sumarna informacija izborom primera samo implicitno nagoveštava da reči različitih vrsta mogu biti antonimi, npr. pridevi: sit — gladan; imenice: muž — žena, glagoli: davati — uzimati. Drugi primer za imenice pokazuje da nisu samo reči različitih korena antonimi nego da su dovoljni različiti prefiksi: prijatelj — neprijatelj.

U *Enciklopedijskom rječniku*, Simeon, koji se po sopstvenoj izjavi oslanjao na više izvora, daje primere za antonime od raznih vrsta reči. Pridev: velik — malen; imenica: bolest — zdravlje; glagol: početi — svršiti. Prefikse koji stvaraju parove antonima imamo, podeljeno prema vrstama reči, u sledećim primerima: pridev: dobar — nedobar; uman — bezuman; imenica: istina — neistina; glagol: izići — ući.

Iako se u ovoj odrednici *Rječnika* nalaze još i druge zanimljive napomene, npr. o kontekstualnoj zavisnosti antonima, ili ako se kaže: »Antonimi se pojavljuju i kao rezultat polarizacije značenja, tj. cijepanja prijašnjega neutralnog značenja na suprotna« — izostaje pokušaj da se поближе određuju različite vrste suprotnih značenja.

Engleski lingvista John Lyons već je 1968. u svom delu *Introduction to Theoretical Linguistics (Uvod u teorijsku lingvistiku)* konstatovao sledeće:³ »Antonimija ili 'suprotnost značenja' smatrala se dugo jednim od najznačajnijih semantičkih relacija. Vlada, doduše, u tom pogledu izvesna zbrka, delom zbog toga što je antonimija važila generalno kao komplementarna sinonimiji, a delom zbog toga što se nije obraćalo dovoljno pažnje na to da postoje različiti tipovi suprotnosti. Ustanovimo da su sinonimija i antonimija veoma raznorodne smislone relacije« (str. 460).

Kao viši pojam Lyons — kako vidimo — upotrebljava »suprotnost značenja« (oppositeness of meaning), pa zatim razlikuje tri podtipa, koje naziva »komplementarnost«, »antonimija« (tj. antonimija u užem smislu) i »konverzija«. Ovu postavku razradio je dalje u svom dvotomnom delu *Semantics*, izdatom 1977, nešto je modifikujući i pos-

¹ Diferenciran opis međuodnosa roda i broja srpskohrvatskih imenica isp. kod M. Ivić (1963).

² Isp., A. Peco i M. Stanojčić (red.), *Srpskohrvatski jezik*, str. 29; — R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, sv. 1, str. 81.

³ J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge, 1968; — cit. po nem. prevodu: *Einführung in die moderne Linguistik*, München, 1971, str. 471.

stavivši u širi okvir.⁴ Na početku devetog poglavlja (Strukturalna semantika II: smislaone relacije) Lyons ukazuje na to da je još istaknuti nemački germanista i lingvista Jost Trier naglasio važnost suprotnih značenja u leksici time što je započeo svoje glavno delo *Der deutsche Wortschatz in Sinnbezirk des Verstands*, Heidelberg 1931., doduše osporenom tvrdnjom da svaka izgovorena reč izaziva u svesti govornika i slušaoca svoju suprotnost⁵. Nekoliko redaka niže kaže on skoro programski: »Možemo prepustiti drugima proučavanja o tome da li sklonost da se misli u suprotnostima, odn. da se iskustvo svrstava na osnovi binarnih kontrasta predstavlja univerzalnu ljudsku sklonost koja samo sekundarno nalazi svoj odraz u jeziku kao jedan od uzroka što izazivaju efekat ili da li nas a priori postojanje velikog broja suprotnih parova lekseme u našem maternjem jeziku podstiče na to da naš sud i naša iskustva dihtomiziramo ili polariziramo. Činjenica je, međutim, koju lingvista mora da ima na umu da je binarna opozicija jedno od najvažnijih načela koja regulišu strukturu jezika; najjevidentniji izraz ovog principa je — što se tiče leksike — antonimija.⁶«

Lyons sada upotrebljava pojam »kontrast« kao najuopšteniji termin koji nema nikakve implikacije u pogledu broja elemenata u skupu jedinica koje kontrastiraju paradigmatiski (str. 289).

Sadržinska relacija »kontrast« obuhvata binarne kao i nebinarne suprotne strukture sadržaja. Leksičko-semantička opozicija je, prema tome, ona vrsta kontrasta, koja se ograničava na dihotomijske ili binarne kontraste. Njena suprotnost su nebinarni kontrasti.

Leksičko-semantička opozicija se, opet, deli na sledeća četiri podtipa:

- a) antonimija u užem smislu,
- b) komplementarnost,
- c) konverzija,
- d) direkionalna opozicija.

(a) Lyons pod antonimima u užem smislu podrazumeva, oslanjajući se na američkog lingvistu Sapira, leksičke opozicije sa gradacijom, tj. opozicije koje dopuštaju poređenje i gradaciju. Može se npr. reći:

- (1) Ovaj štap je dug.
- (2) Ovaj štap je duži od onoga.
Po uzoru na (1) može se doduše formulisati:
- (3) On je oženjen.
Ali nije moguće da se, paralelno sa (2), kaže:
- (4) *A je oženjeniji od B.

⁴ J. Lyons, *Semantics 1—2*, Cambridge, 1977; — cit. po nem. prevodu: *Semantik*, sv. 1, München, 1980.

⁵ Ovo poglavlje, sa gledišta razmatrane tematike od velikog interesa, završno poglavlje 1. sveske, isp. na str. 281—345.

⁶ Isp., Lyons 1980, str. 281—282.

Važna osobina antitetički strukturiranih antonima jeste u tome da njihovi predstavnici obeležavaju suprotne tačke na nekoj skali, drugim rečima, oni odražavaju polarne suprotnosti (npr. dug/kratak; star/miud; vruć/hladan; visok/nizak etc.). Polarni antonimi pokazuju karakteristično ponašanje u rečenicama koje stoje u korelaciji afirmacije odn. negacije. Tako iz rečenice (1) sledi rečenica (5):

(5) Ovaj štap nije kratak.
i prema tome iz rečenice (6) iskaz (7):

(6) Ovaj štap je kratak.

(7) Ovaj štap nije dug.

S druge strane, rečenice sa izričitom negacijom /(5) i (7)/ ne impliciraju svoje pandane sa polarno-antonimnim pridevom /(1) i (6)/, jer rečenica (8) je semantički prihvatljiva:

(8) Ovaj štap nije ni kratak ni dug.

(b) Nasuprot *polarnim* antonimima koji se zasnivaju na suprotnostima koje se mogu gradirati, Lyons naziva suprotnosti koje se ne mogu gradirati »komplementarnim antonimima«. Primeri bi bili: mrtav/živo — prisutan/odsutan — muški/ženski — oženjen/neoženjen.

Pošto se komplementarni parovi ne mogu gradirati u normalnom, nemetaforičkom izražavanju ne javljaju se poređenja i gradacije ove vrste:

(9) *A je živo/mrtvo kao i B.

(10) *A je oženjenije/neoženjenije nego B.

I u odnosu na afirmaciju/negaciju ispoljava se specifično ponašanje kao što pokazuju rečenice pod (11) i (12):

(11.1) A je mrtvo.

(12.2) A nije živo.

(12.1) A nije mrtvo.

(12.2) A je živo.

važi u odnosu na oba para rečenica (11) i (12) bidirekcionalna implikacija, ili drugim rečima: kod para komplementarnih antonima ne samo što predikacija jednog leksema tog para implicira predikaciju negacije drugog nego i obrnuto: predikacija negacije jednog para implicira predikaciju drugog.

(c) Treća relacija suprotnosti koju Lyons razlikuje jeste »konverzija« koja postoji između parova reči koje obeležavaju određen odnos, takoreći »relacionu opoziciju« i to sa dve različite tačke. Primeri: lekar/pacijent; poverilac/dužnik; učitelj/učenik; kupiti/prodati; dati/prijeti.

(d) Kao četvrti tip antonimije Lyons navodi »direkionalnu opoziciju« koja je po njegovom shvatanju određena »implikacijom kretanja u jednom od dva suprotna pravca prema datom mestu O«. ⁷ Kao pri-

⁷ Isp., Lyons 1980, str. 291.

meri navode se predlozi, prilozi i glagoli: gore/dole; desno/levo; ispred/iza; nad/pod; ovde/onde; doći/otići; stići/poći.

U okviru direkcionalnih opozicija Lyons razlikuje još posebne »hronološke relacije«, koje se mogu postaviti u sferu pozitivnog (učiti/znati — steći/posedovati) ili negativnog (znati/zaboraviti; posedovati/izgubiti)⁸.

Kao druge podvrste direkcionalnih opozicija Lyons navodi »ortogonalnu i antipodalnu opoziciju«. Pod ortogonalnim podtipom podrazumeva takav jedan par leksema koje stoje u pravougaono-vertikalnom odnosu opozicije kao npr. strane sveta: sever/zapad; sever/istok; jug/istok i dr.

Antipodalna opozicija je okarakterisana time što određene lekseme stoje u odnosu dijametralne opozicije, npr.: sever/jug; istok/zapad; leto/zima; nebo/zemlja.⁹

Dok je princip suprotnosti konstitutivan za veliki deo leksičkog inventara prideva i, prema tome, ovaj kompleks pitanja u nauci iscrpno razmotren, istraživači su se manje bavili antonimičnim odnosima kakvi postoje između imenica i glagola.¹⁰ Kao što je poznato, R. Jakobson je uspešno primenjivao princip binarne kontradiktorne opozicije, razvijen u fonologiji prakse škole, i u odnosu na morfološke pojave.¹¹

Po strukturalnoj analogiji mogu se posmatrati suprotnosti subgenusa živo/meživo kao i gramatički rod/prirodni rod (seksus) i gramatički rodovi međusobno kao binarne opozicije u njihovim gramatičkim formama, na jednoj strani, i na drugoj u njihovim leksičko-semantičkim relacijama kao antonimne opreke.

Ovome ne protivreče činjenice što distinkcija po rodu (mask.-neutr. -fem.) čine tročlani skup. Ako uzmemo dan kao jedinicu od 24 sata, on se može antitetski binarno razdeliti u »dan« i »noć«. Isto tako raspolaže jezik i mogućnostima za ternarnu leksičku raspodelu; tako dobijamo antonime »jutro« — »podne« — »veče«. Dalji primeri za ternarnu antonimiju bili bi (pri čemu ostaju van naših razmatranja unutrašnje strukturne razlike): prošlost — sadašnjost — budućnost; radost — tuga — žalost; hladnoća — toplota — vrućina; zdravlje — bolest — smrt; rođenje — život — umiranje. U oblasti oznaka za srodstvo mogu se, na osnovu opozicije po polu, izdvojiti sledeći antonimski parovi:

⁸ Isp., Lyons 1980, str. 292.

⁹ Kratko je ukazano da Lyons dve vrste antinomije, ortogonalnu i antipodalnu, ne vidi samo u oznakama za strane sveta ili za godišnja doba. On diskutuje (na str. 294—295) opširnije o njihovoj upotrebljivosti u analizi antonimskih struktura u oblasti oznaka za srodstvo, koje on nalazi u četvorougaoom prostoru metaforskih oznaka.

¹⁰ Isp. npr. pored upravo citiranih radova J. Lyonsa i dva članka objavljena u Moskvi iz pera Novikova i Apresjana, u kojima se više prostora poklanja antonimskim odnosima kod prideva.

¹¹ Isp. npr., R. Jakobson, *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. Gesamtbedeutungen der russischen Kasus* (1936), kao i *Zur Struktur der russischen Verbums* (1932).

(13) otac/majka; brat/sestra; sin/kći (kćerka); kum/kuma; tetak/tetka; ujak/ujna; stic/strina; bratanac/bratanica; bratučed/bratučeda; nećak/nećaka (nećakinja); sinovac/sinovica; sestrić/sestrič(i)na; rođak/rođak(in)ja; šurak/šurakinja (šurnjaja); pastorak/pastork(in)ja; dever/devenkinja (deveruša); podsvojac/po(d)svojkinja.

Ako sa leksičko-semantičkim povežemo morfološki aspekt, izdvajaju se, na bazi kategorija »pol« odn. »rod« u sferi supstantiva različiti antonimski tvorbeni leksički tipovi. Jedan od tih tipova nazvaćemo »supletivnim antonimima« (npr. muž — žena), drugi — »gramatikaliziranim antonimima« (npr. šurak šurkinja, šurnjaja). Postavljaju se dva interesantna pitanja u vezi sa tim. Prvo, u kojim je semantičkim sferama javlja supletivni i gramatikalizirani tip antonimije? Drugo, kod kojih sufiksa nastaju gramatikalizirani antonimski parovi?

Pošto bi detaljniji odgovor na ova pitanja daleko prevazilazio okvir našeg istraživanja, ograničićemo se na kratke napomene i primere.

U oblasti naziva za životinje javljaju se sledeći parovi supletivnih antonima:

(14) pevac/kokoš; jarac/koza; jelen/košuta; vepar (bravac)/krmača; konj/kobila; vo/krava.

Kada kao dodatno diferencijalno obeležje, koje potpuno zavisi od distinkcije »rod«—»pol«, uzmemo npr. obeležje »boje« ili »veličine«, tada u primeru vo/krava prelazimo na sufiksalsnu antonimiju:

(15) šara (šaronja)/šarulja; sivonja/sivulja; cvetonja/cvetulja; pelonja/belka; bušak/bušakinja.

Kao što pokazuju primeri pod (15), u okvirima jednog ograničenog semantičkog kruga može da se javlja više od jednog tipa sufiksa za antonimsku karakterizaciju.

U opozicionom paru »prvotelkinja (prvotelka) / drugotelkinja (drugotelka)« antonimija je zasnovana na numeričkim značenjima nominalnih kompozicija i ne tiče se roda.

U semantičkom polju za obeležavanje konja odnosi su dosta zapleteni. U sledećim primerima ispoljava se morfologizirani antonimski tip sa slaganjem roda:

(16) ohmak/ohmakinja; šišak/šišakinja; at/atkinja; alat/alatuša; kulaš/kulašica (kuluša); ždrebac/ždrebica; dorat/doruša; bedev/bedevija; riđan/riđuša.

Ako »konj« shvatimo kao oznaku za vrstu, onda se ne obrazuje antonimska relacija između »konj« i »kobila« već između »pastuh« i »kobila«. Analogni su odnosi između oznaka »svinja« — »vepar« — »krmača«. Ako ovome dodamo deminutivne i augmentativne forme, pored već pomenutih antonimskih parova javljaju se i dodatne antonimske relacije, npr. »kobiletina, kobilica«.

U odnosu na obeležje »boja« suprotstavljaju se oznake »belac/vranac«. Kada u razmatranje uključimo sistematske varijacije u tvorbi reči (augmentativ, deminutiv, hipokoristič), onda »vranac« ima varijante istoga korena »vranako, vrančina, vranče, vrančić«. Sinonimne reči prema »belac«, »belaš« — a to su »đogat«, »đoga«, »đogo« imaju takođe forme koje prema nastavcima spadaju u sva tri gramatička roda, ali semantika ostaje u okvirim muškog roda. Opoziciju po polu uspostavlja se u poslednjem slučaju pomoću oblika »đoguša«. U prvom slučaju imamo, doduše, »vranica«, ali ova se reč, koja čuva obeležje »boja«, kao i npr. »vranac« u dijalekatsko-regionalnoj varijaciji, odnosi na oznake »kobila«, koza, kokoš«.

»Parip, paripče, paripčić; prusac; zelenko, zekun« — izgleda da su neobeleženi u odnosu na pol, dok u slučaju »dorat/dorko — doruša/dorka« ne samo da postoji dalja reč »dorače«, neobeležena po polu, a sa daljom specifikacijom »mlado«, nego se mogu navesti čak i tri hipokoristika u obliku muškog roda: »dora, dore, doro«.

Paralelno sa ternarnom strukturom »dorat — dorače — doruša« stoji »ždrebac — ždrebe — ždrebica«, dok neutralno »kljuse« očigledno u istoj semantičkoj funkciji može da se zameni imenicama ženskog roda »kurada« i »raga«.

Što se tiče ranije postavljenog pitanja o sufiksima gramatikaliziranih antonima, pomenućemo »-kinja«, vrlo produktivan sufiks u oblasti mocionih tvorenica.¹²

Za ilustraciju neka budu dovoljne različite mogućnosti izražavanja za antonimski par »seljak/seljakinja«; pri tome navedene varijacije ženskog roda predstavljaju duge tipove sufiksa:

- (17) seljak/seljakinja (sel(j)kinja, seokinja, seljanka, seljakuša); dvorak/dvorakinja (dvoranka); mužak/mužalkinja (mužača); težak/težakinja (težačica); grmljanin/grmljakinja (grmljanka); poljanac/poljankinja (poljanka); zemljedelec/zemljedelkinja (zemljedelka); zemljoradnik/zemljoradnica; ratar/ratarka; naselac/naseokinja; paor/paonkinja.

***

U završnom delu našeg razmatranja daćemo neke napomene o odnosu broja i antonimije.

Broj je, kao i rod, gramatička kategorija. U formalnom pogledu mora svaka imenica stajati ili u jednini ili u množini, ako ne uzmemo u ob-

¹² Dalje pojedivosti o srpskohrv. mocionim sufiksima isp., B. Čorić, *Mocioni sufiksi u srpskohrvatskom jeziku*, Beograd, 1982.

zir retke rudimente dualske. Opšta funkcija broja ogleda se u tome da se postiže neodređena kvantifikacija iskaza prema broju ili količini denotata njegovih imeničkih sintagmi. Dihotomija singular — plural, koja je zasnovana na principu izbrojivosti i razgraničenja i tako smeštena između totaliteta kao »nedeljivog celog«, na jednoj strani, i »dalje nedeljivog«, tj. potpuno individualnog, na drugoj, predstavlja dalji slučaj antonimskih relacija na bazi svoje kontrastivne strukture.

U većini slučajeva, jedninske i množinske morfeme, zavisne od padeža, služe kao spoljašnje oznake neke opozicije po broju (npr. jedna lopta — puno lopti). Ima međutim formi kao braća, prasad, starež, perut, kamenje« etc., koje doduše imaju gramatičku jedninu, koja pak po svoj prilici nema više nikakve semantičke brojne funkcije.

Posmatrano sa strukturalističkog gledišta, ovaj se fenomen može objasniti činjenicom da se singular ovde javlja kao neobeleženi član opozicije po broju. Sa semantičkog stanovišta, kao posledica ovakvog stanja stvari u navedenim (i drugim) primerima, javlja se potreba da razgraničimo jasno kategorije jednine i množine, na jednoj strani, i semantičke funkcije singular i plurala. Kao semantička relacija javlja se odnos između kontrarnih pozicija »jedinina« i »ne-jedinina« odn. »množina«, i to nezavisno od toga da li se kao morfološki refleks tog kontrasta javlja poseban množinski morfem ili ne, tj. nezavisno od toga da li se opozicija po broju paradigmatski potpuno morfologizira.

Interesantno je da ova opozicija dolazi do izražaja ne samo kod reči sa konstantnim značenjem broja (isp. singularia/pluralia tantum) nego može biti praćena i varijacijom roda kao morfološkim indikatorom. Tako kod zbirnih imenica susrećemo antonimske parove kod kojih opreka nije obeležena diferencijom roda (kao što je normalno očekivati), nego je signalizirana diferencijom roda.¹³

(18) promena maskulinum — neutrum:

Navešćemo kao primere:

sat/saće; orah/orašje; klas/klasje; kamen/kamenje; paganin/paganstvo; đak/đaštvo; sa paralelnim množinskom morfemom: kolac/kolje (koci); grozd/grozđe (grozdovi); živac/živčevlje (živci); golub/golublje (golubovi).

(19) promena neutrum — femininum:

prase/prasad; tele/telad; vnuče/vnučad; štene/štenad; dete/deca; čedo/čedija. Dvostruka, trostruka ili još češća kolektivna sufiksacija:

¹³ Naravno, istovremeno se javlja i tvorba kolektiva sa konstantnim rodnom i brojem. U tom slučaju kao nosioci odgovarajuće semantičke informacije funkcionišu tvorbeni sufiksi. Kao primeri za sr. r. mogu poslužiti: pero/perje; zrno/zrn/evl/je; muško/muškinje; žensko/ženskinje; za ž. r. isp. pogan/poganija; zver/takođe i m. r. //zverad; trica/često kao pluralia tantum: triće/tričarija.

- pile — pilad — piladija; momče — momčad — močadija; pašče — paščinje — paščad — paščadija; drvo — drvlje — drvljad — drvcad — drevad — drvenarija.
- (20) promena maskulinum — femininum:
nebrat/nebraća; sabrat/sabraća; pešak/pešadija; majstor/majstorad; miš/mišad; vuk/vučad. Dvostruka i trostruka alternativna kolektivna sufiksacija:
brat — braća — bratija; skot — skotija — skotad — skotacija.
- (21) promena femininum — neutrum:
vlat (istovremeno mask.)/vlaće — vlas (istovremeno mask.)/vlasje. Sa istovremenom prafigacijom:
kuća/pokuće; soba/posoblje; zvezda/sazvežđe.

Odavde sledi da su morfeme roda i broja podjednako polisemantičke po karakteru, tj. mogu služiti kao indikatori heterogenih semantičkih funkcija. Ako naše nalaze projektujemo na nivo sveukupnog jezičkog sistema, onda se oni upadljivo slažu sa pojavom, često zapaženom u lingvističkim subsistemima: — formalno gramatičke i logičko-semantičke grupacije delimično se podudaraju, a delimično međusobno konkurišu. Ova okolnost znatno doprinosi tome da jezički sistem poprimi njemu svojstvenu dinamiku koja je jedan od najznačajnijih preduslova i unutrašnjih mogućnosti za promenu u jezičkom sistemu.

U rezimeu možemo konstatovati sledeće: Dok antonimi zasnovani na opoziciji polova spadaju u podtip *komplementarne antonimije*, i to nezavisno od toga da li se oni tvore po uzoru na supletivnu ili gramatikaliziranu antonimiju, antonimija povezana sa kategorijom broja odn. opozicijom *jednina-množina* ubraja se u podtip *direkionalne antonimije*. U ovu podvrstu svrstavamo i one singularia tantum koji — nasuprot normalnim slučajevima — leksički inkorporiraju obeležje intenziteta (isp. smeh, smejanje/grohot) i/ili učestalosti (npr. lajanje/lavež).

LITERATURA

- Ju. D. Apresjan, *Leksičeskaja semantika*, Moskva, 1974.
- E. Barfić (i dr.), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1979.
- B. Corić, *Mocioni sufiksi u srpskohrvatskom jeziku*, Beograd 1982.
- M. Ivić, *Relationship of Gender and Number in Serbocroatian Substantives*, u č. International Journal of Slavic Linguistics and Poetics 6 (1963), str. 51—57.
- R. Jakobson, *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre*, u č. TCLP 6 (1936), str. 240—288.
- R. Jakobson, *Zur Struktur des russischen Verbums*, u č. TCLP 3 (1932), str. 74—84.
- J. Lyons, *Einführung in die moderne Linguistik*, München, 1971, 1973³.
- J. Lyons, *Semantik*, Bd. 1—2, München, 1980.

- T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1963³.
- L. A. Novikov, *Antonimija v ruskom jazyke*, Moskva, 1973.
- A. Peco i Ž. Stanojčić (red.), *Srpskohrvatski jezik — enciklopedijski leksikon*, Beograd, 1972.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, SANU, A-makva, 1—11, Beograd, 1959—1981.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*, MS/MH, 1—6, Beograd—Zagreb, 1967—1976.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, 1—23, Zagreb, 1880—1976.
- R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, 1—2, Zagreb, 1959.
- M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik*, 1—2, Beograd, 1974², 1975³.

ANTONIMY BASED ON CATEGORIES OF GENDER AND NUMBER IN CONTEMPORARY SERBO CROAT

Summary

This article is concerned with the implications of the categories of gender and number for the theory of antonymy. The authors claim two things: a) morphemes used for marking the categories of gender and number are of polisemantic nature, ie they can indicate various semantic functions, b) those antonyms which are established on the basis of the opposition between feminine and masculine gender and which are introduced either as a result of the process of suppletion or grammaticalization, can be classified as a subtype of the complementary antonymy. On the other hand those antonyms which are established on the basis of the opposition between singular and the plural may be classified as a subtype of a directional antonymy. This subcategory also includes those singularia tantum which incorporate the feature of intensity (smeh: smejanje/grohot — laugh: laughter/roaring laughter) (bay/bark).

³ Referat na XI kongresu slavista Jugoslavije (Sarajevo, oktobar 1985).

¹ Upor. M. Jukić, *Lingvistički opisi*, Prosveta, Beograd, 1982, 94.

² Razgraničenje referencijalnih upotreba imenice izvršeno je u ovom radu u velikoj mjeri po uzledu na J. Lyons, *Semantics* 1, C. U. P., Cambridge, 1977, 178.

³ Primjer specifične neodređene reference bio bi:

«Dolazio je neki čovjek», odrazno «Dolazio je jedan čovjek»

Prisustvo kvantifikatorskog determinatora neki/jedan je obavezno da bi se ostvarila specifična neodređena referenca.

⁴ Zanimljivo je da se reidentifikacija može ostvariti bez prisustva determinatora, iako se taj proces može i izraziti kao u primjeru: «Dolazio je poštar» «Dolazio je neki/valjdan poštar».